

3. Бережнюк І. Г. Митне регулювання України: національні та міжнародні аспекти: монографія / І. Г. Бережнюк. – Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2009. – 543 с.
4. Івашина О. Ф. Інституціоналізація економічного розвитку: монографія / О. Ф. Івашина. – Дніпропетровськ: Наука та освіта, 2009. – 284 с.
5. Карамбович І. М. Митна система та її роль в регулюванні зовнішньої торгівлі України: монографія / І. М. Карамбович. – Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2009. – 281 с.
6. Ківалов С. В. Митна справа та національна безпека / С. В. Ківалов, Б. А. Кормич // Митна справа. – 2001. – №4. – С. 3–16.
7. Міжнародні стратегії економічного розвитку: Навч. посіб. / За ред. А. О. Задой. – К.: Знання, 2007. – 332 с.
8. Науменко В. П. Митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні: Монографія / В. П. Науменко, П. В. Пашко, В. А. Руссков, 2006. – 394 с.
9. Пашко П. В. Митна безпека (теорія, методологія та практичні рекомендації): монографія / П. В. Пашко, 2009. – 628 с.
10. Пашко П. В. Митна політика та митна безпека України / П. В. Пашко, П. Я. Пісний // Фінанси України. – 2006. – №1. – С. 74–85.
11. Офіційний сайт Державної митної служби України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.customs.gov.ua>
12. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

УДК 338.24:353.9

Каховська О. В.**СОЦІАЛЬНІСТЬ РЕЗУЛЬТАТУ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ЕКОНОМІКИ**

Обґрунтовується сучасна концепція сутності «соціальності» як процесу і результату об'єктивованих гетерогенних відносин, спрямованих на зменшення неприйнятної асиметрії у доходах суб'єктів виробничого процесу. Здійснено діагностику формування і змін соціальності в національному економічному просторі в цілому та в розрізі господарюючих одиниць промислово розвинутого регіону на основі звітних і отри́маних автором особисто даних. Приводяться аргументи щодо доцільності запровадження регулювання соціальності і запропоновано інструментарій здійснення таких регуляторних актів.

Ключові слова: соціальність, зміст, підприємство, оцінка, вплив, проблеми, регулювання, можливості, інструментарій

Бібл.: 16.

Каховська Олена Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, докторант, кафедра державного управління та місцевого самоврядування, Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (вул. Гоголя, 29, Дніпропетровськ, 49044, Україна)

Email: elenakdn@rambler.ru

УДК 338.24:353.9

Каховская Е. В.**СОЦИАЛЬНОСТЬ РЕЗУЛЬТАТА ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СУБЪЕКТОВ ЭКОНОМИКИ**

Обосновывается современная концепция сущности «социальности» как процесса и результата объективных гетерогенных отношений, направленных на уменьшение неприемлемой асимметрии в доходах субъектов производственного процесса. Осуществлена диагностика формирования и изменения социальности в национальном экономическом пространстве в целом и в разрезе хозяйствующих единиц промышленно развитого региона на основе отчетных и полученных автором лично данных. Приводятся аргументы относительно целесообразности регулирования социальности и предложен инструментарий осуществления таких регуляторных актов.

Ключевые слова: социальность, содержание, предприятие, оценка, влияние, проблемы, регулирование, возможности, инструментарий

Библ.: 16.

Каховская Елена Владимировна – кандидат экономических наук, доцент, докторант, кафедра государственного управления и местного самоуправления, Днепропетровский региональный институт государственного управления Национальной академии государственного управления при Президенте Украины (ул. Гоголя, 29, Днепропетровск, 49044, Украина)

Email: elenakdn@rambler.ru

UDC 338.24:353.9

Kakhovskaya Y. V.**SOCIALITY OF THE RESULT OF ECONOMIC ACTORS OPERATION**

The modern concept of the essence of "sociality" as the process and outcome of heterogeneous object-relations, directed to reduce unacceptable asymmetry in income subjects of the production process, is substantiated. The diagnostics of formation and changes of sociality in the national economic space in general and in the context of economic units of the industrialized region, based on reporting and data obtained by the author, are made. The arguments as for the introduction of regulation of sociality are given and tools for regulations are offered.

Keywords: sociality, content, enterprise, evaluation, impact, challenges, regulations, possibilities, tools

Bibl.: 16.

Kakhovskaya Yelena V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Candidate on Doctor Degree, Department of Public Administration and Local Self-Government, Dnipropetrovsk Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine (vul. Gogolya, 29, Dnipropetrovsk, 49044, Ukraine)

Email: elenakdn@rambler.ru

Вступ. В Україні вже понад двадцять років здійснюються інституційні перетворення в руслі реалізації державою свого природного соціального призначення. Цей шлях сьогодні характеризується як здобутками, так і певними втратами. Це закономірно. Так склалося, що здобутки постають деякою мірою в економічній сфері і пов'язуються зі створенням ринкових інститутів. Щодо соціальної реорганізації суспільства, то вона сприймається не тільки у якості нереалізованої претензії, а і як певний відступ від соціальних здобутків радянського часу. Проте, надаючи цю інтегральну оцінку, ми сприймаємо національну економіку як деяку цілісність і водночас абстрагуємося від її багаторівневості, окресленої територіями та господарюючими суб'єктами з їх численними взаємообумовленими і взаємозалежними зв'язками. Будь-яке підприємство створюється для задоволення потреб споживачів у його продукції. Водночас за результатами господарювання продуценти сплачують передбачені законодавством податки і збори, завдяки чому держава набуває здатності до виконання соціальної функції. Функціонує ж підприємство на певній території, залучаючи до виробництва наявні ресурси, згідно з його техніко-технологічним потенціалом, створених ним робочих місць та попиту на продукцію. При цьому господарюючий суб'єкт водночас з виробничим призначенням являє собою певного роду соціальну одиницю, оскільки поєднує колектив людей з різними вихідними характеристиками і продуктивними здатностями, пов'язаних певними соціально-економічними відносинами. В силу цього можна стверджувати, що соціальні процеси в країні, в межах її територій та підприємств, розташованих на них, взаємозалежні. Такий спектр вихідних методологічних постулатів визначив поле прикладання зусиль економічної науки та інститутів держави щодо забезпечення соціальності у суспільному розвитку наскрізним чином.

Аналіз досліджень і публікацій. Виходячи з того, що соціальні питання розвитку не є предметом розгляду однієї, а багатьох філософських, економічних, політичних та соціальних наук, період незалежного господарювання характеризується сплеском наукової думки з охопленням теоретико-методологічних питань соціалізації економіки, забезпечення соціальної орієнтації в ринковій економіці, обґрунтування соціальної політики, механізму надання суспільних послуг тощо. Особливим чином виокремлюються в цьому контексті наукові пошуки таких вітчизняних вчених як О. Амоша, В. Бесєдін, Д. Богиня, З. Варналій, В. Геєць, М. Герасимчук, В. Гришкін, Г. Губерна, М. Долішній, С. Дорогунцов, Н. Дєєва, Л. Зайцева, Б. Кваснюк, В. Мікловда, Е. Лібанова, Л. Лісогор, І. Лукінов, О. Новікова, В. Новіков, В. Пила, В. Поповкін, В. Рибак, М. Соколик, Л. Тимошенко, Л. Червова, М. Чумаченко та багатьох інших. Проте зосередження управлінської практики на окремих питаннях забезпечення суспільного добробуту з постійною зміною підходів до вирішення соціальних проблем і залученням рекомендацій зарубіжної науки облишали поза полем зору, а то й заперечували певною мірою, напрацювання

українських вчених, адаптованих до національних реалій, і зводили нанівець їх конструктивно-реформаційну сутність. До того ж ринкова економіка – це економіка приватної ініціативи, приватного інтересу, які ортогональні соціальній справедливості. Тому, рухаючись до абсолютизації «homoeconomicus», нові власники технічного капіталу стали сприймати людину перепорою на шляху раціоналізації ринку. Як наслідок усіх цих перипетій зі зростанням капіталів відповідно з трендами цін в країні набула реальності масштабна бідність і глибока нерівність за доходами, намітилися прояви прямого порушення базових прав людини. Оскільки зародження і консервація цих соціальних деструкцій пов'язується з місцем прикладення трудових зусиль найманих працівників, все більш актуальним для українського суспільства стає проблема соціальної відповідальності бізнесу.

Виділення невирішених питань проблеми. Привертає увагу досить ординарне ставлення до цієї проблеми представників бізнесу, які ототожують власну відповідальність перед суспільством за його соціальний стан виключно зі своєчасною сплатою податків, благодійністю, спонсорством та наданням на короткотермінових відрізках часу матеріальної допомоги тим, хто її потребує. Щодо поточної діяльності, то в арсеналі формування її результатів має місце оптимізація оподаткування і зменшення тим самим обсягу бюджетних ресурсів на фінансування соціальних видатків, відхід у «тінь» і уникнення оподаткування, несвоєчасна виплата заробітної плати та здійснення платежів до бюджету, випуск шкідливої для здоров'я продукції, нераціональне використання ресурсів тощо. Подібне нехтування бізнесом соціальних наслідків власної діяльності якщо і не форсує, то консервує матеріальне збідніння населення, що ставить ряд викликів як в площині нарощування стагнації (рецесії) економіки взагалі, так і щодо перспектив його подальшого функціонування. Оскільки формування і первинний розподіл створеного в результаті виробництва результату здійснюється підприємствами безпосередньо, а його перерозподіл державою нівелює допущені ними деструкції, то значна частка питань проблеми соціальної динаміки суспільства приховується в політиці їх функціонування.

Метою статті є визначення сутності соціальності в суспільній динаміці і дослідження реалій її формування та змін так би мовити у витоках, а саме на підприємствах розвиненого промислового регіону у взаємозв'язку з діючими мінімальними соціальними стандартами з врахуванням невизначеності соціальних меж деструктивних проявів.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні переважна частина населення країни за результатами розбудови і практики функціонування продовжує суперечку відносно сутності соціальної держави. Склалася стереотипи, за якими держава соціального спрямування сприймається в якості інституту, який зобов'язався і не примусово, а на конституційних підвалинах допомагати усім тим, хто ще або вже не спроможний забезпечити себе гідним життям рівнем чи то мінімумом доходів. Подібні підходи пов'язані

з бюджетними можливостями виконання соціальних зобов'язань державою, які зі зміною політичної ситуації безконтрольно зменшуються і разом з тим стримують активність бізнесових структур суто в економічній і інвестиційних сферах. При цьому суттєво не змінюється і добробутний стан незаможного прошарку населення.

За складеним на початок 2011 р. рівнем зайнятості, населення отримувало реально середньодушові грошові доходи у розмірі, що не перевищував 1100–1400 грн на місяць [1, с. 396]. За рівнем доходів, який формується практично в межах прожиткового мінімуму, в Україні налічується біля 130 категорій одержувачів різних соціальних виплат. Як наслідок досить чутливою на національних теренах постала проблема справедливості. Мабуть не випадково 2012 р. проголошено роком справедливості.

Між тим, апеляція політичних й урядових кіл, а також громадських організацій і окремих громадян до соціальних питань організації добробутного життя, базується на рівні їх повсякденної свідомості чи то суто індивідуальних відчуттів від сприйняття одними реалій через разові контакти з населенням, а іншими – через нужденну прозу життя. У дійсності мова йде про ще недостатньо осмислену проблему забезпечення соціальності у розвитку як в теоретичному, так і практичному аспектах. Найбільш проблематичним аспектом піднятого питання є визначення поняття «соціальність».

Теоретична думка щодо сутності поняття «соціальність» своїми витокami сягає у XVIII ст. і має, таким чином, досить тривалу еволюцію щодо її тлумачення. Оскільки західна наукова думка порівняно з українськими напрацюваннями та й інших пострадянських країн засновувала і базує до останнього часу свої теорії на більш сприятливому соціальному матеріалі, в силу панування на їх теренах дійсно соціально орієнтованої ринкової економіки, ми у тлумаченні соціальності орієнтувалися на неї.

Так, австро-американський економіст Ф. А. Хайєк, з приводу досліджуваного терміну писав, що «...визначення «соціальний» застосовне до всього, що зв'язано зі зменшенням або усуненням відмінностей у доходах» [2, с. 203]. За цією парадигмою дослідники соціального розвитку ідентифікують зміни соціальності в історії людства як «...процес прогресуючої диференціації...» [3, с. 8]. Керуючись концептуальним положенням, висунутим англійським філософом Д. Г'юмом, за яким «...справедливість виникає з домовленості...» [4, с. 440], в якості прийнятного вважається розрив між доходами 10 % найбільш багатих прошарків населення і 10 % найбільш бідних у межах 8÷10 [5, с. 413; 6 с. 241].

Ця констатація щодо соціальності окреслює її як категорію гетерогенного характеру, яка відтворює протилежність цілей, інтересів, бажань окремих індивідів та спільнот, індивідів і суспільства, а також соціальних груп і суспільства. Соціальність за сучасним підходом – це одночасно як процес, так і результат об'єктивованих гетерогенних відносин, що виникають між людьми в ході діяльного спілкування незалежно від волі й свідомості

і спрямованих на зменшення неприйнятної асиметрії у їх доходах.

За офіційними даними, коефіцієнт фондів впродовж 2000–2010 рр. зріс з 5,0 до 5,2 [7, с. 362; 8, с. 270]. Розрахунки, проведені нами на базі офіційної статистики методами інструментарію статистики, дозволяють стверджувати, що реально середньодушовий дохід у вищій децильній групі порівняно з аналогічним показником нижчої децильної групи був у 2000 р. у 627,5 разів, а у 2010 р. вже у 1191 рази більшим [1, с. 385, 396; 9, с. 380, 399]. Це надзвичайно глибока нерівність, яка вкрай негативно позначається на темпах економічного зростання. Прошарки населення, які опинилися на нижніх щаблях соціальної ієрархії за доходами, а це не тільки перший дециль (всі дев'ять нижніх децилів не дотягують до середньомісячної заробітної плати, яка розташовується у десятому децилі), сприймають подібну нерівність як прояв значної несправедливості. Виокремлений рівень поляризації суспільства з виділенням групи у 10,3 % багатих і всіма іншими знедоленими виключає досягнення мети соціально зорієнтованої економіки щодо формування середнього класу. Слід підкреслити також і те, що надзвичайно високий рівень нерівності за доходами вимагає масштабного вилучення доходів у бізнесу і його перерозподілу серед незаможних верств населення, що послаблює його мотивацію до легальних прибутків і консервує бідність. До подібного висновку схиляє і динаміка видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення, безпосередньо спрямованих на підтримку бідної людини. Їх частка відносно ВВП становила 9,5 % у 2010 р. і була на 4,4 в. п. більшою, ніж у 1991 р. [1, с. 30,54; 11, с. 6, 18, 19].

Не можна не враховувати того, що узагальнені соціальні результати формуються на основі синтезу локальної динаміки соціальності в розрізі підприємств. Ідеться, безумовно, про синтез, у якому по кожному суб'єкту господарювання приймаються до розгляду усі пласти соціальної інформації, сформовані не тільки за офіційною звітністю.

Основним джерелом грошових доходів найманих працівників, а слід і домогосподарств, була і залишається заробітна плата. Саме заробітна плата в країнах з ринковою економікою дозволяє населенню задовольняти переважну частину своїх потреб в харчуванні, одязі, взутті, житлі, оплаті послуг, організації дозвілля і т. і. В контексті визначення нерівності постає, перш за все, питання щодо достатності абсолютного рівня заробітної плати забезпечити прийнятний в сучасних умовах добробут домогосподарств з урахуванням працюючих у них і непрацюючих членів.

Рівень середньомісячної номінальної заробітної плати станом на початок 2011 р. важко визнати прийнятним з точки зору працюючої людини і проблеми задоволення нею власних потреб та потреб членів сім'ї. Якщо звернутися до витоків трансформаційних перетворень, то доцільно було б у констатації добробутних позицій пересічного громадянина керуватися висновками досліджень відомих на той час фахівців. Так, за висновком Л. Піяшевої «...серед-

ній рівень заробітної плати був визначений таким чином, що можливостей «зберегти на чорний день» практично не було» [12, с. 268]. За результатами соціологічних досліджень, умовами та результатами матеріального стимулювання було задоволено не більше 28 % працюючих [13, с. 29]. З урахуванням останньої ремарки можна стверджувати про утримання значної частини працюючого населення станом на кінець 1990 р. в площині бідності. Розрахунки динаміки середньомісячної номінальної заробітної плати в Україні взагалі не надають підстав до висновків щодо зміни абсолютного її рівня на краще, оскільки на початок 2011 р. він складав тільки 96,0 % від рівня 1990 р. [1, с. 72, 389; 9, с. 75, 384].

Більш поглиблене дослідження стану і механізму формування нерівності у доходах нами було проведено на матеріалах найбільш промислово розвинутого регіону, яким є Дніпропетровська область. Згідно з даними Державної служби статистики, рівень нарахованої заробітної плати штатному працівнику у 2010 р. перевищував середній рівень по країні на 5,8 % і складав відповідно 2369 грн [14, с. 183]. Для кваліфікаційної оцінки її достатності для підтримання цивілізаційного життя нами було визначено міру її наближеності до рівня середньої зарплати. Інститут соціально-економічних проблем народонаселення РАН вважає об'єктивним віднесення до групи відносно забезпечених всіх тих, хто має середньодушові доходи не менше трьох прожиткових мінімумів [15, с. 5–6]. Прості розрахунки не дозволяють стверджувати, що в цілому в індустріальному регіоні-донорі склалися умови для ідентифікації рівня життя у якості середньозаможного. Це слідує зі співвідношення реалій і соціального стандарту, яке не перевищує 2,8. І це з розрахунку на особу, а не на усіх членів домогосподарства, яке як мінімум потребує утричі більшого доходного ресурсу. Виокремлена ситуація буде ще більш песимістичною з переходом до диференціації доходів населення регіону за децильними групами. За оприлюдненою статистичною звітністю вищий дециль характеризується доходом на особу, який нижчий від досягнутої середньомісячної заробітної плати на 19,0 %. І навіть за такого статистичного маніпулювання не більше 6,0 % населення отримують дохід на рівні середньорегіонального. Тільки доступні дані засвідчують про діапазон розшарування працюючого населення за доходами у 1437 разів.

Аналіз статистичної звітності у сукупності з результатами соціологічних досліджень по підприємствам, домінуючих в регіоні видів економічної діяльності, засвідчують про розбіжність у доходах між топ-менеджерами в металургійній галузі у 1516 разів, а на вугледобувних тотально збиткових підприємствах – у 1643 рази. Досить часто до аргументації низького рівня платні залучають факти низької продуктивності праці, але ж менеджмент нічого не зробив по створенню умов до її зростання, оскільки впродовж 1991–2010 рр. знос основних засобів зріс з 36,5 % до 60,0 % [1, с. 95]. Необґрунтованість високої оплати праці менеджменту підкріплюється реаліями зростання частки підпри-

ємств, які у 2010 одержали збиток. Якщо у 2000 р. їх питома вага складала 37,7 %, а у 2007 р. – 32,5 %, то у 2010 р. понад 41,0 % [1, с. 67].

З позицій сьогодення, насичених необґрунтованим зростанням цін, важко встановити, якою мірою стан з диференціацією доходів є результатом свідомої політики. Дії держави щодо встановлення мінімального розміру заробітної плати та прожиткового мінімуму сприймаються менеджментом і власниками підприємств як показники до досягнення і тільки, й аж ніяк не в якості меж, за які не слід виходити. Більш того, бізнес презентує новацію, за якої оплата висококваліфікованої праці здійснюється за мірками простої. Мова йде про висококваліфікованих робітників у віці, які погоджуються на дискримінаційні умови праці через загрози втрати робочого місця. Під жорстку експлуатацію підпадає і молодь, яка в силу загострення конкуренції в середовищі її зайнятості особливо в працenaдлишкових місцях проживання погоджується зі свавіллям роботодавців. Але ж саме організація заробітної плати в мікроструктурі економіки чинить коригуючий вплив на її рівень й соціальні стандарти у масштабі суспільства.

За таких реалій практично не сприймаються об'єктивно твердження представників бізнесу про «тягар», який лягає на них в силу необхідності здійснення масштабного перерозподілу доходів. Тим більше безпідставними стають ці виклики суспільству, якщо врахувати офіційну констатацію ДПС України про обсяг тіньового сектора української економіки як мінімум у 350 млрд грн на рік, третину з яких складають доходи власників активів, виведені з безготівкових коштів у готівкові та інвалютні рахунки в іноземних банках [16]. В найбільшій мірі тіньова діяльність характерна для пріоритетних галузей економіки України.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Бізнес в будь-якій країні не існує і не може існувати сам по собі. Для стабільного розвитку він потребує стабільно прогресуючого соціального оточення, яке виступає його гарантом і водночас ресурсом. Беззаперечним є факт того, що доходи бідного населення є джерелом поточного попиту на товари вітчизняного виробництва. Отже для стимулювання діяльності національних товаровиробників слід виходити з політики зростання доходів найманих працівників і підвищення тим самим платоспроможності населення. І, що головне, змістом конструктивної політики має стати такий розподіл плодів економічного зростання, який звужував би діапазон нерівності у доходах до прийняттого. Зрозуміло, що в короткостроковій перспективі цю суперечність суспільного розвитку не розв'язати. В цьому контексті підвищується актуалізація досліджень щодо забезпечення економічного зростання на рівні основного суб'єкта економіки через звуження поля дохідної нерівності його персоналу і обґрунтування мотивацій до інвестування вагової частки прибутку у відтворення продуктивної здатності капіталу. Є потреба в зміні підходів до тлумачення результату діяльності підприємств і виходу за межі суто обсягів виробництва продукції. Господарючий

суб'єкт водночас з виробничим отримує і соціальний результат, вимірюваний соціальністю тобто мірою звуження діапазону розбіжностей в оплаті праці персоналу безпосередньо і впливом на подібне співвідношення на території функціонування. З цього приводу слід звернутися до досвіду західних країн, в яких макроекономічні ефекти господарювання давно впроваджені у практику державного і суспільного контролю за діяльністю корпорацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Статистичний щорічник України за 2010 рік / Державна служба статистики України; За ред. О. Г. Осауленка. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2011. – 559 с.
2. Хайек Ф. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма / Ф. Хайек; Пер. с англ. – М.: «Новости»; «Catalaxu», 1992. – 232 с.
3. Елиас Н. О процессе цивилизации. Социогенетические и психогенетические исследования. / Н. Елиас: Т. 1. Изменения в поведении высшего слоя мирян в странах Запада. – М.; СПб.: Университетская книга, 2001. – 332 с.
4. Г'юм Д. Трактат про людську природу: Спроба запровадження експериментального методу міркувань про об'єкти моралі / Д. Г'юм. – К.: ВД «Всесвіт», 2003. – 552 с.
5. Національна економіка: підручник / За ред. П. В. Круша. – К.: Каравела; Піча Ю.В., 2008. – 416 с.
6. Гусаров Ю.В. Управление: динамика неравновесности / Ю.В. Гусаров. – М.: ЗАО «Экономика», 2003. – 382 с.
7. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2002 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): стат. зб.: Частина I / Держ. ком. статистики України; Відп. за випуск І. І. Осипова. – К.: Держкомстат України, 2003. – 450 с.
8. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2010 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): стат. зб.: Частина I / Держ. служба статистики України; Відп. за випуск І. І. Осипова. – К.: Держслужбстат України, 2011. – 368 с.
9. Статистичний щорічник України за 2000 рік / Державний комітет статистики України; За ред. О. Г. Осауленка. – К.: Техніка, 2001. – 598 с.
10. Статистичний щорічник України за 2010 рік / Державна служба статистики України; За ред. О. Г. Осауленка – К.: ТОВ «Август Трейд», 2011. – 559 с.
11. Народне господарство України у 1992 році: стат. щоріч. / М-во стат. України; Відп. за вип. В. В. Самченко. – К.: Техніка, 1993. – 464 с.
12. Пияшева Л. И. Контуры радикальной социальной реформы / Л. И. Пияшева // Постижение: Социология. Социальная политика. Экономическая реформа / Ред.-сост. Ф. М. Бородкин, Л. Я. Косалс, Р. В. Рывкина. – М.: Прогресс, 1989. – С. 264 – 278.
13. Рутгайгер В. И. Социально-экономические аспекты распределения доходов населения в разрезе города и села / В. И. Рутгайгер, В. Е. Шляхов, Л. Г. Зубова // Пути совершенствования распределительных отношений в аграрном секторе. – Барнаул, 1987. – С. 22 – 36.
14. Праця України у 2011 році: стат. зб. / Державна служба статистики України; Відп. за вип. І. В. Сенік. – К.: Державна служба статистики України, 2012. – 343 с.
15. Уровень жизни населения // Вопросы статистики. – 2001. – № 6. – С. 3 – 12.
16. Сколотяний Ю. Прихований ресурс: як оцінити обсяги тіньового сектора? / Ю. Сколотяний // Дзеркало тижня. – 2012. – № 28. – Режим доступу: http://zn.ua/ECONOMICS/skrytyu_resurs_kak_otsemit_obemy_tenevogo_sektora-107214.html – Назва з екрану.